

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation

Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3176648> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.

Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Issue Date: 2021-05-19

5. OPZET VAN HET ONDERZOEK

In dit hoofdstuk zal worden uiteengezet hoe het empirische onderzoek voor dit proefschrift is opgezet. In de eerste paragraaf wordt kort beschreven op welke manieren is geprobeerd aansluiting te vinden bij eerder onderzoek. In paragraaf 5.2 zal worden gereflecteerd op de gekozen methode van het levensloopinterview. Vervolgens komt in de derde paragraaf aan bod hoe geïnterviewden zijn geselecteerd, hoe representatief deze groep is en hoe de interne en externe validiteit is gewaarborgd. In paragraaf 5.4 is het verloop van het onderzoek beschreven. In de vijfde paragraaf zal de eerste en tweede analyse van data aan bod komen. In de drie paragrafen daarna komen respectievelijk de opslag van data, ethische aspecten van het onderzoek en reflectie op de rol van de onderzoeker aan bod, gevolgd door de conclusie.

5.1 AANSLUITEN BIJ EERDER ONDERZOEK

Bij het interviewen van radicaal- en extreemrechtse activisten is aanvankelijk in een vroeg stadium de keuze gemaakt om aan te sluiten bij het eerdere onderzoek van Annette Linden.⁴⁰⁵ Dit was immers de laatste keer dat tientallen radicaal- en extreemrechtse activisten zijn geïnterviewd in een onderzoek dat specifiek was geënt op de Nederlandse context. Het volgen van de onderzoekslijn van Linden zou kunnen bijdragen aan de continuïteit waarmee onderzoeksresultaten mogelijk konden worden vergeleken, zo was de initiële gedachte. Daarmee lag het voor de hand om ook haar interviewmodel te volgen, waarover later meer.

Gaandeweg het onderzoek bleek het onhaalbaar om resultaten te vergelijken. Haar onderzoek bleek nogal descriptief van aard en bovendien zijn haar bevindingen niet altijd even expliciet geformuleerd, wat een vergelijking bemoeilijkt. Ook was bijna de helft van Lindens geïnterviewden actief voor een politieke partij, terwijl voor dit onderzoek juist grotendeels straatactivisten werden geïnterviewd. Andere geïnterviewden in dit onderzoek richten zich qua activisme eerder op intellectuele ontwikkeling, iets wat in Lindens onderzoeksgroep nauwelijks voorkwam of waar ze in ieder geval geen melding van maakte. Daarop is besloten nogmaals te kijken naar de eerdere inzichten die in hoofdstuk 4 zijn besproken. In hoeverre zijn deze verklaringen ook van toepassing op de geïnterviewden?

408 Zie onder meer: Billig (1978), Pilkington (2016). Ook Linden schetst min of meer routes, al is haar analyse vooral gestoeld op motieven.

Een mozaïek aan verklaringen

Verklaringen voor hoe en waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechtse formaties ogen op het eerste gezicht sterk gefragmenteerd, niet in de laatste plaats omdat onderzoekers niet altijd op elkaar reageren.⁴⁰⁶ Ze belichten persoonlijke omstandigheden (zoals de theorie van de bedreigde belangen), gaan uit van motieven,⁴⁰⁷ schetsen routes,⁴⁰⁸ of beschrijven individuele zoektochten die worden beïnvloed en gevoed door groepsprocessen.⁴⁰⁹ Een andere reden waarom verklaringen gefragmenteerd lijken, is dat onderzoekers er soms voor kiezen om activisten van slechts één formatie te interviewen, zoals leden van een neonazi-groep.

Het Nederlandse radicaal- en extreemrechtse landschap is door Van Donselaar eerder omschreven als een mozaïek: een verzameling van losse elementen die samen een geheel vormen, dat pas te zien is wanneer ze met een zekere afstand als een geheel worden bekeken.⁴¹⁰ Diezelfde metafoor van het mozaïek is ook van toepassing op de bestaande verklaringen die in hoofdstuk 4 zijn besproken. Van dichtbij lijkt het een wirwar aan inzichten die met elkaar concurreren en die op zichzelf niet dé allesomvattende verklaring zijn. Maar allen vertegenwoordigen observaties en verklaringen over waarom in ieder geval een deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten zich tot de beweging voelen aangetrokken en/of toetreden. Hierbij worden steeds min of meer dezelfde mechanismen en verhalen van toetreding geschetst, al verschilt daarbij de gekozen terminologie om dit te omschrijven.⁴¹¹

Voor dit proefschrift is een decentraal netwerk van radicaal- en extreemrechtse activisten geïnterviewd die in hoge mate zelfsturend zijn (zie ook paragraaf 5.3).⁴¹² Sommige geïnterviewden identificeren zich sterk met de formatie

409 Zie onder meer: Bjørgo (1996), Blee (2002)

410 Zie onder meer: Van Donselaar (1991)

411 Zo spreekt Billig van 'typen', vangt Linden toetreding in verschillende samenstellingen van 'motieven', hebben Goodwin en De Waele het over 'routes' en beschrijft Blee hoe vrouwen actief worden zonder daar een term voor te kiezen. Zie: Billig (1978), Linden (2009), Goodwin (2010), Goodwin (2011), De Waele (2016), Blee (2002)

412 Een dergelijke empirische context van 'zwermen' is eerder al gesignaleerd bij de Nederlandse jihadistische beweging. Doordat er bij radicaal- en extreemrechts een gebrek is aan leidersfiguren en er ook nauwelijks hiërarchisch strak geleide organisaties zijn waar te nemen (zie ook hoofdstuk 3), kunnen ook zij als zwermbeweging fungeren. Voor een uitgebreide beschrijving van zwermodynamiek, zie onder meer: AIVD (2014), *Transformatie van het jihadisme in Nederland. Zwermodynamiek en nieuwe slagkracht*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

waartoe zij zichzelf rekenen, terwijl anderen juist nergens bij willen horen en zich meer op ‘freelancebasis’ inzetten voor initiatieven die zij steunen. Door activisten van een dergelijk decentraal netwerk te onderzoeken, ligt het voor de hand dat levensloopverhalen van individuen onderling sterk van elkaar kunnen verschillen.

Daarom is voor dit proefschrift gekozen om te zoeken naar samenhang tussen wat de geïnterviewden zelf vertellen en in hoeverre dit overeenkomt met inzichten uit de bestaande literatuur. Hiervoor moesten de inzichten uit hoofdstuk 4 worden geoperationaliseerd (zie paragraaf 5.5). Van iedere geïnterviewde zijn vervolgens systematisch vier elementen in kaart gebracht, te weten: (1) uitgangspositie, (2) (mogelijke) katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. Aangevuld met aangetroffen (5) motieven (zie hoofdstuk 5.5 voor werkwijze) heeft dit geleid tot een conceptueel dynamisch model dat verschillende variabelen laat zien en tegelijkertijd aantoont hoe deze elementen met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden. Dit zal in paragraaf 5.5 nader worden toegelicht.

Door op deze manier te werk te gaan, worden bestaande verklaringen niet alleen getoetst aan de empirische werkelijkheid, maar ook met elkaar geïntegreerd. Waar dergelijke verklaringen in het verleden als concurrerend aan elkaar werden beschouwd, zijn ze in dit onderzoek juist complementair aan elkaar. Daarmee heeft dit onderzoek zowel een sterke empirische basis als een theoretische basis.

5.2 METHODE: HET LEVENSLOOPINTERVIEW

In hoofdstuk 4 zijn verschillende toonaangevende empirische onderzoeken behandeld, waaruit bleek dat het meest complete beeld kan worden verkregen door met activisten zelf te spreken over hun levensloop en beweegredenen.⁴¹³ Door hen zelf te laten vertellen over wat ze hebben meegemaakt (*oral history*), kunnen zowel processen van toetreding als de continuering van langdurig activisme in kaart worden gebracht.⁴¹⁴ Ook voor dit onderzoek zijn levensloopinterviews afgenomen. Hierbij ontstaat er zo een autobiografische geschiedenis

413 Zie: Billig (1978), Blee (1996), Blee (2002), Bjørgo (1997), Bjørgo (2002), Goodwin (2010), Goodwin (2011) Simi en Futrell (2004), Simi en Futrell (2009), Simi en Futrell (2010), Simi, Sporer en Bubolz (2016) en Simi, Windisch en Sporer (2016). Ook Pilkington (2016) en De Waele (2016) zijn het vermelden waard omdat zij met radicaal- en extreemrechtse activisten zelf hebben gesproken en aansluiten bij voornoemde onderzoekers.

414 Abrams, L. (2016), *Oral history theory*, London: Routledge

die weergeeft hoe iemand betrokken is geraakt bij, en onderdeel is geworden van een groep.⁴¹⁵

Levensloopinterviews hebben een semigestructureerd karakter. Hoewel hierbij de nadruk ligt op een specifieke periode (toetreding tot en actief zijn bij radicaal- en extreemrechts), zijn hierbij ook vragen gesteld als: ‘Hoe ben je tot deze denkbeelden gekomen?’, ‘Heb je er altijd al zo over gedacht?’, ‘Waren deze denkbeelden dominant in het gezin waar je opgroeide?’, ‘Hoe kijkt je omgeving aan tegen je activisme?’. Hierdoor krijgt de onderzoeker ook een beeld van het gezin en de sociale omgeving waarin de geïnterviewden zijn opgegroeid. Vervolgens waren er ook vragen met betrekking tot het activisme zelf, zoals: ‘Ben je tevreden met wat je doet?’, ‘Zou je meer willen doen?’, ‘Heb je er weleens aan gedacht om te stoppen?’ Het interviewmodel is opgenomen in Bijlage 1.⁴¹⁶ Het interview heeft de vorm van een gesprek, waarbij vooral de activist aan het woord is. Het interviewschema biedt daarbij houvast en zorgt ervoor dat achtereenvolgens verleden, heden en toekomst aan bod komen – en zorgt er ook voor dat de interviewer zich ervan bewust is wat er minimaal aan de orde moet komen, en wanneer er vragen ter verduidelijking moeten worden gesteld. Daarna volgt nog een korte lijst met demografische en biografische gegevens.

Autobiografische narratieven

Bij het levensloopinterview werkt een onderzoeker met autobiografische narratieven, waarbij het verhaal van de geïnterviewde leidend is. Geïnterviewden plaatsen hun verhalen binnen een sociale context, voegen verschillende lagen van betekenis aan een gebeurtenis toe, vertellen hoe zij zichzelf zien, en hoe hun identiteit (individueel en collectief) tot stand is gekomen.⁴¹⁷ Hoewel deze verhalen subjectief zijn, bieden ze inzicht in het perspectief van de geïnterviewde en diens waargenomen werkelijkheid.⁴¹⁸

415 Reuter, E.B. (1938), ‘Book Reviews: Criteria for the Life History’, in: *American Journal of Sociology*, Vol. 43, No. 5, p. 841-843

416 Voor dit levenslooponderzoek is het door Klandermans en Mayer ontwikkelde interview-schema gebruikt (zie Bijlage 1). De keuze is hierop gevallen omdat het model inzicht geeft in de levensloop, hoe bepaalde opvattingen zijn gevormd, welke ervaringen daaraan hebben bijgedragen, verschillende motieven en een kosten-batenanalyse met betrekking tot het activisme.

417 Abrams (2016), p. 33

418 Clandinin, D.J. en Connelly, F.M. (1991), ‘Narrative and story in practice and research’, in: D.A. Schon (Ed.), *The reflective turn: Case studies in and on educational practice*, New York: Teachers College Press, p. 265, Elliott, J. (2005), *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, London: Sage Publications, p. 3

Wat een levensloopinterview uniek maakt, is dat de geïnterviewden sleutelgebeurtenissen (zowel individueel als maatschappelijk) aanwijzen die hen naar eigen zeggen hebben gevormd. Immers, de geïnterviewden presenteren hun levens niet als een verzameling van gebeurtenissen, maar plaatsen hun leven binnen een tijds kader en een sociale context, waardoor ontwikkelingen en veranderingen op een dieper niveau en met een longitudinale blik kunnen worden geanalyseerd.⁴¹⁹

Het levensloopinterview biedt geïnterviewden de mogelijkheid hun eigen analyses te delen, daden te verantwoorden, geeft de onderzoeker inzicht in de tijdelijke dimensie waarbinnen een individu handelt, en zorgt voor context waardoor er ruimte is voor meer historische diepte en etnografische details. Levensloopinterviews zorgen eveneens voor reflectie op zowel de individuele als de collectieve identiteit. Ze laten zien hoe activisten zichzelf zien, de beweging zien, en hoe zij aankijken tegen de emotionele investering die ze vanuit hun identiteit doen.⁴²⁰

Toetsen op geldigheid en betrouwbaarheid

De geldigheid en betrouwbaarheid van levensloopinterviews stond de afgelopen decennia regelmatig ter discussie. Interviews staan immers niet op zichzelf, maar worden gestuurd door de vragen van de interviewer. Ze zouden daarom eerder moeten worden beschouwd als het resultaat van een samenwerking dan als egodocument.⁴²¹ Daarnaast maakt de onderzoeker belangrijke keuzes over welke delen wel en niet worden gebruikt, en is ieder leven anders – waardoor het niet altijd mogelijk is om generalisaties te maken aan de hand van interviewdata.⁴²² Ook kunnen verhalen nog weleens overdreven of gelogen zijn. Tot slot is een persoon geen statisch onderzoeksobject – iemands antwoorden zijn

419 Portelli, A. (1991), *The death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral history*, New York: State University of New York Press. Linde, C. (1993), *Life stories: the creation of coherence*, Oxford: Oxford University Press

420 Hatch, J.A. en Wisniewski, R. (1995), 'Life history and narrative: questions, issues and exemplary works', in: Hatch, J.A. en Wisniewski, R. (Eds.) *Life history and narrative*, London: Falmer, p. 113-135, Diamond, C.T.P. (1991), 'Teacher education as transformation. A psychological perspective', Buckingham: Open University Press, p. 100-101, Elliott (2005), p. 4, Blee en Taylor (2002)

421 Hatch en Wisniewski (1995), p. 127

422 Gardner, K. (2002), *Age, Narrative and Migration: The Life Course and Histories of Bengali Elders in London*, London: Berg, Atkinson, P. (2004), 'Transcriptions', in: Seale, C. (Ed.), *Social Research Methods: A Reader*, London: Routledge, p. 391

vaak specifiek aan de context waarin het interview plaatsvindt. Antwoorden van een levensloopinterview kunnen per levensfase verschillen vanwege nieuwe ontwikkelingen of inzichten.⁴²³

Er zijn verschillende benaderingen om dit te ondervangen. Allereerst kunnen de data worden aangevuld met andere gegevens over een gebeurtenis, waarna de betrouwbaarheid kan worden getoetst. Daarnaast kunnen personen langere tijd in hun activistische leven worden gevolgd. Ook kan er worden gekeken naar iemands psychologische dispositie. Welke veronderstelde realiteit is leidend wanneer iemand zijn of haar verhaal vertelt?⁴²⁴ Het is ook belangrijk dat de onderzoeker open is over de afwegingen die zijn gemaakt bij het verwerven, verwerken en analyseren van data, en over de beperkingen waarmee de onderzoeker heeft geworsteld.⁴²⁵

Ondanks de genoemde tekortkomingen die levensloopinterviews hebben, blijven zij hét instrument bij uitstek om onderzoek te doen naar moeilijk bereikbare groepen. Dat betoogt ook Kathleen Blee, die vrouwen van de Ku Klux Klan (VS) interviewde: ‘Gathering accurate information about the lives of members of organized racist groups is notoriously difficult. Racist activists tend to be disingenuous, secretive, intimidating to researchers, and prone to give evasive or dishonest answers. Standard interviews are often unproductive, yielding little more than organizational slogans repeated as personal belief. (...) A life history overcomes many of these methodological problems. By beginning with the respondent’s own life story rather than with questions of beliefs or organizational commitment, respondents are less likely to present group dogma as a personal sentiment.’⁴²⁶

Het unieke individuele perspectief kan alleen worden verkregen door met mensen zelf te praten. Het afnemen van levensloopinterviews sluit ook aan bij ontwikkelingen in terrorisme-onderzoek. Zo is de vraag ‘Hoe ben je terrorist geworden?’ vaak zinvoller gebleken dan de vraag ‘Waarom ben je terrorist geworden?’⁴²⁷ Tot slot dient te worden benadrukt dat bij deze

423 Peacock, J.L. en Holland, D.C. (1993), ‘The Narrated Self: Life Stories in Process’, in: *Ethos*, Vol. 21, No. 3, p. 367-368

424 Peacock en Holland (1993), p. 367-368

425 Blee en Taylor (2002)

426 Blee, K.M. (1993), ‘Evidence, empathy and ethics: Lessons from oral histories of the Klan’, in: *Journal of American History*, Vol. 80, p. 596-606

427 Dit is onder meer vertaald in slogans als ‘from roots to routes’ en ‘from profiles to pathways’, zie: Horgan (2008)

narratieve benadering centraal staat dat de geïnterviewden allen handelen op basis van wat zij als ‘waar’ ervaren.⁴²⁸

5.3 SELECTIE VAN ACTIVISTEN

In tijden van sociale media zijn er veel toetsenbordactivisten. Zij roeren zich weliswaar veelvuldig online, maar zullen niet zo snel de deur uitgaan voor een actie of een demonstratie. In dit onderzoek is aanvankelijk gekozen om een harde kern van straatactivisten in kaart te brengen die ook daadwerkelijk hun zolderkamer verlaten en hun geschreven dreigementen in de praktijk brengen. Wie zijn degenen die fysiek de deur uitgaan en bij wie voert het activisme verder dan het verspreiden van boze boodschappen via internet?

Door veel naar demonstraties en acties te gaan, kon een goed beeld worden verkregen van een landelijke decentrale harde kern. Hoe groot de opkomst vooraf ook werd geschat, de daadwerkelijke opkomst viel vrijwel altijd tegen, en stevast waren min of meer dezelfde personen zichtbaar. Activisten van Identitair Verzet, DTG/Nederlands Verbond, ‘freelancers’ (die nergens bij horen of lid van zijn, maar wel komen wanneer ze het doel steunen) en activisten van verschillende kleine straatformaties bleken nauw samen te werken en met elkaar in contact te staan – ondanks de soms grote ideologische verschillen.

Straatactivisten

Op basis daarvan kon een lijst worden gemaakt van 26 activisten, van wie er 21 uiteindelijk meewerkten aan het onderzoek. De meesten reageerden direct positief, bij een aantal moesten er gedurende een of twee jaar herhaaldelijke verzoeken worden gedaan voor zij wilden meewerken. Degenen die niet wilden meewerken, gaven daar doorgaans geen duidelijke reden voor. Slechts één persoon gaf te kennen niet te willen omdat hij vermoedde dat ik voor de AIVD zou werken. Met twee personen werd een afspraak gemaakt, maar zij kwamen uiteindelijk niet opdagen en reageerden vervolgens ook niet meer op berichten.

Bij degenen die uiteindelijk wel wilden meewerken, vergde het veel tijd en aandacht om een vertrouwensband op te bouwen. Dit was een proces van afspreken op een openbare plek of bij hen thuis langsgaan, contact houden via

de telefoon en sociale media, en meegaan naar bijeenkomsten, vergaderingen, borrelavonden, acties en demonstraties.

Het voordeel van deze manier van werken is dat er een vrij duidelijke groep in beeld kwam van activisten die zich breed inzetten: of het nu ging om een lokale demonstratie, moskeebezetting, een tegenactie tegen Kick Out Zwarte Piet bij de landelijke Sinterklaasintocht, of het verstoren van een extreemlinkse demonstratie, ze waren er.

Het nadeel van deze manier van selectie is dat het voorbijgaat aan lokale formaties en acties. Soms was er landelijke ophef over een lokaal initiatief, bijvoorbeeld toen in de zomer van 2016 de burgerwacht Soldiers of Odin in Groningen een klopjacht op een asielzoeker zou hebben gemaakt.⁴²⁹ Omdat dergelijke lokale acties vaak eenmalig bleken, was het niet duidelijk of hier sprake was van langdurig activisme. Om die reden zijn ze in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

Studiegenootschap

Parallel aan het onderzoek naar straatactivisme kwam in 2016 het zelfbenoemde ‘studiegenootschap’ Erkenbrand op. Erkenbrand biedt in de vorm van lezingen en borrels een onderkomen aan radicaal- en extreemrechtse activisten die zichzelf intellectueel verder willen ontwikkelen, waarbij ze met name hoger opgeleiden aantrekken. Op individueel niveau zijn er initiatieven om samen te sporten, gevechtstraining te volgen en schietlessen te nemen. Sleutelfiguren uit het radicale- en extreemrechtse landschap kenmerkten Erkenbrand als een geheel nieuw initiatief dat mensen aantrekt die nog niet eerder bij radicaal- en extreemrechtse formaties hebben gekeken.

Hoewel Erkenbrand geen actiegroep vormt, was de opkomst ervan te interessant om niet in het onderzoek mee te nemen. Het ging grotendeels om een geheel nieuwe groep belangstellenden die voorheen niet bij andere groepen of formaties hadden gekeken. Wat dreef hen om nu ineens in contact te treden met gelijkgestemden? Bovendien was de toevoeging van Erkenbrand ook een logisch gevolg van deze manier van onderzoek doen, aangezien een deel van de geïnterviewde straatactivisten een of meerdere bijeenkomsten van Erkenbrand bezocht en later mensen van Erkenbrand deelnamen aan een straatactie.

429 Born, C. en Voskuil, K., ‘Soldiers of Odin jaagt op criminele asielzoekers’, *AD*, 19 juni 2016 <https://www.ad.nl/binnenland/burgerwacht-soldiers-of-odin-jaagt-op-criminele-asielzoekers-abb831c5/> (geraadpleegd op 5 april 2018)

Het was aanvankelijk niet toegestaan om activiteiten van Erkenbrand bij te wonen, maar via een door Erkenbrand intern gedane oproep is het gelukt om tien mensen te spreken – van wie er twee zelf contact opnamen. Omdat drie geïnterviewden slechts een enkele keer Erkenbrand hadden bezocht, en/of zichzelf niet als onderdeel van Erkenbrand zagen, en/of uiteindelijk ook bij andere groepen opdoken, zijn zij in dit onderzoek later alsnog aangemerkt als ‘freelance’.

Onderzoekspopulatie

Naast de tien Erkenbranders en de eerdergenoemde geïnterviewde harde kern van 21 activisten, vielen ook drie activisten op die een belangrijke ondersteunende rol vervulden in de organisatorische en logistieke voorbereidingen van een actie of demonstratie. Een deed dit voor Identitair Verzet, twee anderen bij DTG en later bij Nederlands Verbond. Ook zij zijn voor dit onderzoek geïnterviewd.

Tot slot meldden zich na een lezing bij een conferentie van een politieke partij over radicalisering nog twee voormalige leden van een neonazi-formatie. Hoewel zij hun activisme respectievelijk na vier en zeven jaar in 2008 en 2012 hadden gestaakt, bleken hun verhalen over toetreding tot de beweging, continuering van het activisme en hun beslissing om te stoppen heel waardevol. Bovendien hadden zij in hun activistische jaren in contact gestaan met sommige geïnterviewden uit het landelijke netwerk.

Uiteindelijk kon op basis van deze werkwijze een groep van 36 personen worden geïnterviewd, van wie er dus 21 deel uitmaken van een vaste harde kern activisten, drie op de achtergrond ondersteunende taken op zich nemen, twee ex-activisten die in contact hadden gestaan met de landelijke kern, en tien geïnterviewden die een of meerdere malen Erkenbrand bezochten.

De groep geïnterviewden bestaat uit 31 geïnterviewde mannen en vijf geïnterviewde vrouwen. Hun leeftijd (peildatum 31 december 2016) varieerde van 18 tot en met 59 jaar; de gemiddelde leeftijd was 34 jaar. Veruit de meeste geïnterviewde activisten (n=20) waren tussen de 25 en 40 jaar. De geïnterviewde activisten waren gemiddeld 5,2 jaar actief, al is dit getal vertekend doordat er zeven bezoekers van Erkenbrand zijn geïnterviewd die in december 2016 pas een jaar of minder actief waren. De overige demografische kenmerken van de geïnterviewden zijn opgenomen in Bijlage 2.

Representativiteit en validiteit

Het is enorm arbeidsintensief om met zoveel geïnterviewden uit een gesloten onderzoekspopulatie in contact te komen en in contact te blijven. In absolute is het aantal van 36 geïnterviewde activisten wellicht laag, maar relatief gezien zijn het er veel. Zo blijkt onder meer uit de *Zesde rapportage racisme, anti-semitisme en extreemrechts geweld in Nederland* van het Verwey-Jonker Instituut, dat er eind 2016 250 radicaal- en extreemrechtse activisten actief waren.⁴³⁰ In dit onderzoek zaten 33 geïnterviewden die zich op dat moment waarneembaar actief hebben ingezet. Omdat lokale acties niet zijn meegenomen, is het te stellig om te beweren dat de onderzoeksgroep een afspiegeling vormt van de radicaal- en extreemrechtse beweging in Nederland.

De interne validiteit is gewaarborgd doordat de levensloopinterviews met iedere respondent, op één na die bezwaar had, zijn opgenomen. Daarnaast zijn er als gezegd voortdurend aantekeningen van observaties gemaakt, evenals foto's bij sommige bijeenkomsten en demonstraties. Doordat ruwe data zoveel mogelijk zijn opgeslagen en er notities zijn gemaakt van alle aanvullende gesprekken, is getracht ook de externe validiteit te waarborgen. Desalniettemin blijft de externe validiteit laag omdat het een kwalitatief onderzoek betreft waarbij de respondenten zijn geselecteerd op basis van eigen observaties van een netwerk, in combinatie met een sneeuwbalmethode. Hierdoor is er geen sprake van een representatieve steekproef.

Voor wat betreft de betrouwbaarheid bleken gedane uitspraken en vertelde levenslopen in bijna alle gevallen consistent. Dit was niet alleen het geval wanneer verschillende verhalen over dezelfde gebeurtenis met elkaar werden vergeleken, maar ook consistent werden verteld door dezelfde geïnterviewde tijdens verschillende gesprekken. Wanneer dit niet het geval was, is hierop gereflecteerd in de empirische hoofdstukken.

Het risico van verzonnen of aangedikte verhalen is zoveel mogelijk uitgebannen door verificatie en het natrekken van feiten. Ook hebben respondenten hun transcripten toegezonden gekregen en de mogelijkheid gekregen om aan te vullen.

5.4 VERLOOP VAN HET ONDERZOEK

Om een goed inzicht te krijgen, zijn er met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere contactmomenten geweest (het eerste in september 2014). Vaak vond er eerst een kennismaking plaats, waarvan gespreksverslagen zijn gemaakt. Ook zijn er aantekeningen gemaakt van gesprekken die zijn gevoerd rondom bijgewoonde demonstraties, acties, borrels, kennismakingsavonden, vergaderingen en momenten waarop een-op-een is bijgepraat. Daarnaast zijn er nog gesprekken gevoerd via WhatsApp, Facebook Messenger en e-mail, en zijn er notities gemaakt aan de hand van telefoongesprekken.

De 36 individuele levensloopinterviews zijn afgenomen in de periode van juni 2016 tot en met augustus 2017, maar ook in de periode daarna is er met veel geïnterviewden nog contact gehouden en zijn er tot en met januari 2020 vervolggesprekken gevoerd. Alle levensloopinterviews zijn opgenomen op band; slechts eenmaal maakte iemand bezwaar tegen opname en is er meegeschreven. In twee gevallen ontbrak door een technisch mankement een deel van het interview. Beide keren is er binnen 24 uur een gespreksverslag gemaakt van het ontbrekende deel en naar de geïnterviewde gemaild. Alle geïnterviewden hebben hun interview per mail toegezonden gekregen en konden daar nog feedback op geven. De meesten maakten hier geen gebruik van. Sommigen kregen op hun verzoek ook een kopie van het opgenomen gesprek.

Tijdens dit onderzoek is er met vijf sleutelfiguren een langdurige relatie opgebouwd. Zij verzorgden introducties, lazen soms mee, waren beschikbaar voor feitelijke checks en konden nieuwe ontwikkelingen duiden. Ook is buiten de onderzoeksgroep nog eens met vijf radicaal- en extreemrechtse activisten gesproken die geen levensloopinterview wilden geven of geen deel uitmaakten van het actieve decentrale netwerk, maar bijvoorbeeld wel beschikbaar waren voor wederhoor en vragen.

Open karakter

Zoals beschreven is er met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere malen gesproken. Doorgaans is er, enige tijd later, nog een tweede gesprek geweest waarbij slechts één vraag centraal stond: Ben je op dit moment nog actief? Zo ja, op welke wijze en waarom? Zo nee, sinds wanneer en waarom niet? In sommige gevallen vond dit gesprek plaats via telefoon of WhatsApp.

De interviews hadden een open karakter; er werden vooral open vragen gesteld en door het interviewschema kon het gesprek flexibel worden gevoerd. Daardoor spraken de meeste activisten al snel uitvoerig over zichzelf en hun activisme. Twee keer liep een interview minder soepel; beide activisten verzochten na het interview om niet te worden geciteerd. Hun gegevens zijn wel meegenomen in de onderzoeksresultaten. De meeste geïnterviewden verklaarden na afloop een goed gevoel te hebben over het gesprek.

Wanneer verschillende geïnterviewden naar dezelfde gebeurtenis verwezen, werden verhalen vergeleken. Er werden hierbij geen grote discrepanties gevonden. Ook is er veelvuldig doorgevraagd. Zo vertelde één geïnterviewde enthousiast over alle lezingen die hij zou hebben bijgewoond, maar na doorvragen bleek hij deze grotendeels via internet te hebben gevolgd. Slechts in zeldzame gevallen wilden geïnterviewden geen antwoord geven; meestal betrof het hier operationele informatie of wilden zij zichzelf niet strafrechtelijk belasten.

Hoewel de antwoorden doorgaans in meerdere gesprekken niet veranderden, werden sommige geïnterviewden wel opener over wat hun activisme inhield. Waar ze bijvoorbeeld in het eerste gesprek nog beweerden met hun formatie binnen de grenzen van de wet te blijven, bleek in enkele gevallen dat zij wel degelijk geweld gebruiken, bijvoorbeeld wanneer zij in het buitenland deelnemen aan demonstraties. Zelf zagen zij dit niet als problematisch, omdat ze dit niet onder de naam van hun formatie deden.

Om het gesprek zo open mogelijk te houden, zijn de interviews voorafgaand aan de literatuurstudie gehouden. Dit om te voorkomen dat de onderzoeker tijdens het interview al een bepaalde kant op zou sturen om de geïnterviewde in een model of *frame* te laten passen. Vervolgens vond de codering van deze interviews pas na de literatuurstudie plaats.

5.5 VERWERKING VAN DATA EN ANALYSE

Om systematisch te kunnen analyseren, zijn de levensloopinterviews uitgetypt en gecodeerd. Observaties vooraf, tijdens en na de interviews zijn zoveel mogelijk genoteerd, net als aantekeningen en gespreksverslagen van ontmoetingen en het bijwonen van acties, borrels, demonstraties en informatieavonden. Correspondentie via e-mail, WhatsApp en Facebook Messenger is opgeslagen, van telefoongesprekken zijn gespreksnotities gemaakt.

De ruw uitgeschreven levensloopinterviews werden ontdaan van alle ‘ehm ehms’ van de geïnterviewden en ‘instemmings-ja’s’ van de interviewer. Transcripties werden vervolgens nog aan de geïnterviewde gemaild, die er feedback op kon geven. Meestal maakten zij hier geen gebruik van.

Als gezegd, aanvankelijk werd bij het onderzoek gekozen om aan te sluiten bij dat van Linden en het landenvergelijkende onderzoek van Klandermans en Mayer.⁴³¹ Omdat ook hun interviewmodel is gebruikt, lag het voor de hand om de letterlijke tekst te analyseren aan de hand van het door Mayer en Klandermans opgestelde coderingsmodel (zie Bijlage 3). Dat bood de mogelijkheid om ieder levensloopverhaal terug te brengen naar duidelijke categorisering.

Relevante stukken tekst werden geselecteerd en voorzien van een code – bijvoorbeeld als het ging om de vraag of iemand zelf toenadering tot de beweging had gezocht (3.1) of was gerekruteerd (3.2). Daarnaast werden in een schema korte omschrijvingen bijgehouden van wat er werd gezegd, bijvoorbeeld: [wil naar een blank Nederland], die later werden gegroepeerd.

Aan de hand van het coderingsschema van Klandermans en Mayer werden vervolgens verschillende motieven onderscheiden voor verschillende fasen. Ook kon er aan de hand van hun coderingsmodel een kosten-batenanalyse worden gemaakt: wat kost het activisme en wat levert het op, volgens de geïnterviewden zelf (op het moment van het interview)?

Groepen van interviews

Tijdens het coderen en analyseren van de 36 interviews werden het transcript, codes, omschrijvingen en categorieën voortdurend met elkaar vergeleken. Na de codering bleek welke codes bij welke interviews vaker voorkwamen en welke codes juist minder vaak. Op die manier ontstonden groepen interviews die op elkaar lijken en die vaak weer verschillen van andere groepen. Overigens leert de ervaring hier dat intuïtie qua indeling een bijzonder slechte raadgever was. Activisten van wie ik als onderzoeker bijvoorbeeld voorafgaand aan het coderen dacht dat ze bij de route van Politieke Zoekers zouden horen, bleken toch in andere categorieën te vallen.

Net als bij het onderzoek van Linden leverde deze manier van werken inzicht op in verschillende combinaties van instrumentele, ideologische en identiteitsmotieven die correspondeerden met verschillende routes. Hierbij

431 Klandermans en Mayer (2006), Linden en Klandermans (2006), Linden (2009)

bleek dat de vier door Linden aangeduide routes grotendeels overeenkwamen (al waren er accentverschillen),⁴³² maar dat er nog een vijfde route was om voornamelijk de toetreding en bijbehorende intellectuele queeste van Erkenbrand-bezoekers te verklaren.

Overigens was dit al door een van de sleutelfiguren voorspeld, die ruim twintig jaar ervaring heeft als radicaal- en extreemrechts activist. ‘Normaal, als ik naar een bijeenkomst ga, zelfs van een nieuwe groep, dan ken ik eigenlijk iedereen. Bij de lezing van Erkenbrand zat er meer dan honderd man in de zaal, ik kende er misschien vijf. Dit zijn hele andere jongens dan je normaal bij rechts ziet. Ze zijn echt anders dan wij.’

Tekortkomingen en tweede analyse

Het interviewmodel van Klandermans en Mayer bracht een hoop variabelen in kaart die mogelijk meespeelden bij de toetreding, maar zij werden door Linden in haar analyse summier meegenomen of zelfs buiten beschouwing gelaten. Zo meent ze dat het startpunt van de route van de Bekeerlingen wordt gevormd door mensen die extreem boos zijn op de overheid en zich in de steek gelaten voelen. Maar vervolgens concludeert ze niet of dit voortkomt uit een gebrek aan *political opportunities* of aan een eventuele sociale en politieke machteloosheid die activisten ondervinden wanneer zij veranderingen willen bewerkstelligen. Evenmin is er bijvoorbeeld uitgebreide aandacht voor de attitudes van geïnterviewden ten aanzien van radicaal- en extreemrechts voorafgaand aan hun toetreding: steunen zij een formatie alleen moreel, of is er ook sprake van een positieve attitude tegenover racisme en misschien zelfs wel tegenover geweld?

Als gezegd, door de interviews te coderen en te analyseren ontstonden er groepen interviews die op elkaar lijken. Geïnterviewden bleken bovendien meer te delen dan enkel verschillende combinaties van motieven in bepaalde fasen – iets dat ook bij Linden in haar onderzoek naar voren kwam. Het enkel analyseren van de interviewdata op de aanwezigheid van motieven leverde een nogal lijvige descriptieve maar eendimensionale studie op. Hierbij bleven (net als in het onderzoek van Linden) veel in kaart gebrachte variabelen in de analyse buiten beschouwing.

432 Zo zagen de Politieke Zoekers in het onderzoek van Linden zichzelf als dé aangewezen persoon om een radicaal- en extreemrechtse politieke partij te leiden, terwijl de in dit onderzoek aangeduide Politieke Zoekers geen rol op de voorgrond ambieerden. Zie: Linden (2009).

Variabelen operationaliseren

Daarop werd van de in hoofdstuk 4 genoemde theorieën en toonaangevende onderzoeken een lijst gemaakt van verklaringen die in het verleden zijn gegeven wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts. Vervolgens is voor die verklaringen gekeken hoe deze kunnen worden geoperationaliseerd (zie Bijlage 4), met andere woorden: hoe zou zo'n verklaring als een (aanwezige) variabele kunnen worden vastgesteld bij het analyseren van een levensloop-interview? Daarna zijn de interviews opnieuw geanalyseerd.

Tegelijkertijd bleek uit de tweede analyse dat deze variabelen zich ook tot elkaar verhouden en interactie met elkaar hebben. Een emotie of een sociaaleconomische omstandigheid in de uitgangspositie is bijvoorbeeld niet hetzelfde als identiteitsbeleving of een attitude, maar kan wel iemands identiteitsbeleving of attitude voeden. Daarom is het proces van toetreding meer stapsgewijs bekeken en vormgegeven in een model waarin structureel een uitgangspositie, een katalysator, identiteitsbeleving en attitudes worden meegenomen.

Bij de *uitgangspositie* is gekeken naar iemands (1) sociaaleconomische positie, (2) zijn of haar gemoedstoestand en emoties (bijvoorbeeld: teleurstelling in de overheid, woede over iets dat is aangedaan, etc.) en (3) eventuele mogelijkheden en een eventuele wens tot politieke participatie. Tegelijkertijd zegt een dergelijke uitgangspositie nog niets. Wat zorgt ervoor dat de geïnterviewden uit dit onderzoek wél de deur uitgaan en toetreden?

Vanuit die gedachte is gepoogd voor iedere geïnterviewde een *katalysator* aan te wijzen die ervoor heeft gezorgd dat diegene zijn of haar uitgangspositie heeft willen transformeren naar die van antagonist – terwijl anderen in dezelfde positie die stap niet zetten. Komt het bijvoorbeeld doordat de geïnterviewde al iemand kent die ook bij radicaal- en extreemrechts zit? Of is het activisme in een stroomversnelling gekomen doordat de eigen uitgangspositie in combinatie met een gepercipieerde groepsdreiging uiteindelijk tot bepaalde attitudes leidde?

De combinatie van de uitgangspositie en de katalysator leidt tot een zekere *identiteitsbeleving*. Daarom is er gekeken naar hoe iemand zichzelf ziet, wie diegene tot de 'eigen groep' rekent en hoe hij of zij zich positioneert ten opzichte van de 'out-group'. Tot slot dragen de uitgangspositie, katalysator en identiteitsbeleving tezamen bij aan *morele steun* die iemand heeft alvorens hij of zij toetreedt tot radicaal- en extreemrechts. Het gaat hierbij om drie

hoofdcategorieën attitudes: morele steun ten aanzien van racisme, morele steun ten aanzien van geweld, en morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts. Ook deze zijn geanalyseerd.

De (1) uitgangshouding weerspiegelt *onvrede* (sociaaleconomisch, emotioneel, politiek-participerend). De (2) (mogelijke) katalysator is de *transformator*. Die transformeert de uitgangshouding naar een (3) identiteitsbeleving die laat zien *hoe geïnterviewden zichzelf zien*. Daaruit komt (4) *morele steun* voort waardoor toetreders zich verwant voelen. Deze elementen worden met behulp van aangetroffen variabelen ingevuld en zijn vervolgens aangevuld met (5) motieven die al bij de eerste analyse naar voren kwamen. Motieven gaan dieper in op de waarom-vraag en laten zien hoe activisten vervolgens *betekenis* geven aan hun handelen. Hierbij zijn drie verschillende motieven zichtbaar: instrumenteel (willen veranderen van sociale en politieke omgeving), identiteit (willen optreden als leden van een groep) en ideologie (verspreiding van en handelen naar eigen ideeën en waarden).⁴³³

Conceptueel dynamisch model

Door op deze manier te analyseren kwam voor elk van de geschetste routes een conceptueel dynamisch model naar voren dat de gelaagdheid van de toetreding laat zien. Dit model is losjes geïnspireerd door het conceptuele model van De Waele (zie figuur 4.5, pagina 114). Toetreding kan niet enkel specifiek worden verklaard vanuit een sociaaleconomische omstandigheid, een enkele attitude of een motief. Het is een mechanisme waarbij verschillende variabelen ertoe leiden dat er een cognitieve opening ontstaat, waarbij iemands eerdere denkbelden wankelen en diegene ontvankelijk is voor radicaal- en extremistisch gedachtegoed.⁴³⁴

433 Het instrumentele motief is gebaseerd op de *resource mobilization theory* en gaat uit van een rationele keuze. Het identiteitsmotief komt voort uit de *social identity theory*, waarbij het willen behoren tot een groep centraal staat (omdat de 'eigen groep' wordt bedreigd of vanuit een zeker verlangen naar *belonging*). Het ideologische motief is gebaseerd op literatuur dat sociale bewegingen ook zorgen voor cultuur, betekenis, narratieven, morele rede, emoties en sociale cognitie. Zie ook: Klandermans, B. (2013), 'Motivation and Types of Motives (Instrumental; Identity, Ideological Motives)', in: Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, P. G., McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of social and political movements*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 778-780. Zie ook paragraaf 4.4

434 Deze cognitieve opening is eerder ook beschreven in onderzoek naar de radicalisering van jihadististen. Zie: Wiktorowicz, Q. (2005), *Radical Islam rising: Muslim extremism in the West*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

De Waele ontwierp dit model voor twee verschillende routes. Maar zoals beschreven in hoofdstuk 4.5, ontbreken er bij De Waele routes die wel terugkomen in toonaangevende empirische onderzoeken. Daarom zijn er in de empirische hoofdstukken voor verschillende routes ook verschillende modellen opgesteld die een weergave zijn van wat in dit onderzoek bij de verschillende routes waarneembaar was. Hierbij dient te worden benadrukt dat deze dynamische modellen conceptueel zijn, dat er geen controlegroepen zijn gebruikt en dat meer onderzoek nodig is om deze modellen te testen om ze verder empirisch te kunnen onderbouwen.

Kosten-baten

Het actief worden bij een radicaal- en extreemrechtse formatie is een eerste stap. Vervolgens zijn de geïnterviewden ook actief gebleven. Hierbij is voor elke geïnterviewde nagegaan wat de kosten en baten van het activisme waren en hoe zij daarop reflecteren. Dit is relevant omdat uit eerder onderzoek naar uittrekters bleek dat zij radicaal- en extreemrechts verlieten doordat het activisme hun meer kostte dan opleverde – in de breedste zin van het woord.⁴³⁵ Zo waren zij teleurgesteld geraakt in het gedrag van andere ‘kameraden’, waardoor vriendschappen wegvielen. Daarnaast hing ook soms het einde van een formatie samen met de beslissing om de beweging te verlaten. Soms was het stoppen van een activisme het gevolg van persoonlijke groei, of werd er een afgewogen keuze gemaakt tussen de kosten en baten, waarbij het extreemrechtse activisme vaak persoonlijke nadelen opleverde en respondenten verlangden naar het ‘gewone leven’.

Daarom is het relevant om in dit onderzoek voor geïnterviewden na te gaan: in hoeverre ondervinden zij hinder als gevolg van hun activisme en wat levert het activisme hun op dat zij toch doorgaan? Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen materiële kosten en baten, sociale kosten en baten, en identiteitskosten en -baten. Bij materiële kosten en baten gaat het bijvoorbeeld om het verdienen of verliezen van geld en een carrière binnen de formatie. Bij sociale kosten en baten valt te denken aan het verlies van vriendschappen als gevolg van activisme en denkbeelden (kosten) of juist het sluiten van nieuwe vriendschappen binnen de beweging (baten). Bij identiteitskosten en -baten gaat het om het effect dat het activisme heeft op iemands zelfbeeld, in positieve of negatieve zin.⁴³⁶

435 Valk et al. (2010), p. 75-82

436 Klandermans en Mayer (2006), Linden (2009)

Hierbij is het belangrijk om te benadrukken dat kosten en baten gedurende de tijd kunnen verschillen en dat het hier een afweging betreft die steeds opnieuw plaatsvindt. Bij toetreding zullen hoogstwaarschijnlijk de baten overheersen, terwijl bij uittreding de kosten zwaarder zullen wegen. Daarom zal vooral worden uitgegaan van wat activisten daar op het moment van het interview over zeggen, waarmee de kosten-batenanalyse een verklaring vormt waarom activisten na hun toetreding juist doorgaan of stoppen.

5.6 Opslag van data

De data (audiobestanden, uitgewerkte audiobestanden, coderingsschema's, gesprekken via sociale media en e-mails) zijn opgeslagen op twee beveiligde externe harde schijven die niet in verbinding staan met internet. Het deel waarmee op dat moment werd gewerkt, stond in een beveiligde cloud (Evernote) en werd daarna gedeletet. Aantekeningenvellen en notitieboekjes zijn apart bewaard, maar hebben los weinig waarde.

De data zullen tot zes maanden na afronding van het proefschrift en publicatie van de publiekseditie worden bewaard, voor het geval er twijfels zijn over de authenticiteit van het materiaal. Daarna zullen de data gecontroleerd worden vernietigd. Wie twijfels heeft over de authenticiteit kan zich melden bij de copromotor, waarna de onderzoeker de te onderzoeken data ter verificatie aan de copromotor zal voorleggen. De sleutel (wie-is-wie) zal direct na afronding van het proefschrift worden vernietigd.

De in dit proefschrift gebruikte citaten zijn een letterlijke weergave van uitspraken van respondenten. Wel is ter bevordering van de leesbaarheid hun spreektaal soms omgezet in schrijftaal, waarbij de oorspronkelijke transcripten ter verificatie wel bewaard zijn gebleven.

5.7 ETHISCHE ASPECTEN VAN HET ONDERZOEK

Voor dit onderzoek is de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit nageleefd.⁴³⁷ Deze gedragscode gaat uit van vijf principes: 1) eerlijkheid, 2) zorgvuldigheid, 3) transparantie, 4) onafhankelijkheid en 5) verantwoordelijkheid. Deze aspecten zullen in deze deelparagraaf worden besproken.

437 Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit (2018), Den Haag: VSNU

Voor wat betreft 1) eerlijkheid zijn alle data met open vizier verkregen. De onderzoeker heeft zich altijd direct voorgesteld als onderzoeker en alle levensloopinterviews zijn met toestemming op band opgenomen, op één uitzondering na van iemand die liever niet op band wilde. Met de data is secuur omgesprongen; wanneer er lacunes zijn, wordt hier openheid over gegeven. Daarbij is zoveel mogelijk geprobeerd om te verifiëren of de anekdotes van de geïnterviewden kloppen. Sowieso was het onderzochte netwerk een goede toetssteen om bepaalde claims te checken (bijvoorbeeld over iemands betrokkenheid bij een actie, een weergave van een interne ruzie, of een bewering over de omvang van een bepaalde formatie). Slechts incidenteel bleek de onderzoeker verkeerd te zijn geïnformeerd. Deze incidenten worden in de empirische hoofdstukken ook genoemd. Daarnaast is een conceptversie van het proefschrift aan sleutelfiguren toegezonden ter controle op onjuistheden.

De principes van 2) zorgvuldigheid en 3) transparantie kunnen niet los van elkaar worden gezien. Allereerst zijn alle levensloopinterviews opgenomen en voorgelegd aan de geïnterviewden. Om de anonimiteit van de geïnterviewden te garanderen, is hun naam, geboortejaar of leeftijd niet weergegeven en is ervoor gekozen om algemene leeftijdscategorieën te hanteren (peildatum voor de leeftijdscategorie is 31 december 2016). Daarnaast zijn in uitspraken namen van steden, dorpen en werkgevers weggelaten. Ook zijn bepaalde formaties zo klein dat zij omwille van de herkenbaarheid in dit onderzoek zijn aangeduid als Formatie 1, Formatie 2, etc.

Hoewel de onderzoeker zoveel mogelijk openheid wil betrachten, staan van een deel van de geïnterviewden zeer gedetailleerde dossiers op internet over hun activistische loopbaan, doorgaans op sites van politieke tegenstanders. Omdat het risico te groot is dat de identiteit van de geïnterviewden aan de hand van enkele details wordt achterhaald (een arrestatie in een bepaald jaar, een herinnering van iemands handelen tijdens een specifieke demonstratie, het kiezen van positie tijdens een intern conflict, etc.), is ervoor gekozen om de interviews niet aan anderen ter beschikking te stellen – ook niet geanonimiseerd.

Bij eventuele geanonimiseerde versies zou zoveel aan herkenbare details moeten worden verwijderd dat ook contextuele invloeden zoals specifieke trigger-events wegvallen. Op die manier doen de geanonimiseerde interviews geen recht meer aan het oorspronkelijke gesprek en zijn zij niet geschikt voor hergebruik. Bovendien gaf een deel van de geïnterviewden bij voorbaat aan geen toestemming te geven voor hergebruik. Ze hebben met mij als onderzoeker een vertrouwensrelatie en willen niet dat hun persoonlijke verhalen worden

hergebruikt door mensen die ze niet kennen. Wel gaven ze, op één na, toestemming voor hergebruik door de onderzoeker ten behoeve van een eventueel publieksboek.

Het niet mogen hergebruiken werpt uiteraard de vraag op of de data reproduceerbaar zijn. Hierbij is het van belang te melden dat de gesprekken een momentopname zijn. Tegelijkertijd zijn er, als gezegd, met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere contactmomenten geweest. Vaak bleken zij op een ander moment, zelfs maanden of een jaar later, nog altijd dezelfde verklaringen te geven. Desalniettemin moet worden benadrukt dat in dit soort onderzoeken de interviewer een persoonlijke band opbouwt met de geïnterviewden. Hoewel de data voor zichzelf spreken, is het niet ondenkbaar dat een andere onderzoeker mogelijk andere data zou vergaren.

De identiteit van de geïnterviewden is bij de copromotor bekend, die gedurende het onderzoek een vertrouwensfunctie heeft gehad. Wanneer een ontmoeting bij iemand thuis plaatsvond, of wanneer het een eerste ontmoeting betrof, heeft mijn partner omwille van veiligheidsredenen het adres gekregen plus de naam van degene die ik zou ontmoeten. Deze gegevens zijn daarna gewist en bovendien heeft hij geen wetenschap van wie precies wie is in dit proefschrift.

Qua (4) onafhankelijkheid heeft de onderzoeker zich niet laten leiden door eigen politieke opvattingen, noch is er druk van buiten uitgeoefend om te komen tot bepaalde onderzoeksresultaten. Het onderzoek is verricht als externe promovendus, waardoor de onderzoeker niet afhankelijk was van welke vorm van financiering dan ook.

Tot slot is er (5) verantwoordelijkheid genomen om de identiteit van de geïnterviewden zoveel mogelijk te beschermen door middel van anonimisering en het niet delen van data. Daarnaast zijn er, als gezegd, maatregelen genomen om de data te beschermen.

5.8 REFLECTIE OP DE ROL VAN DE ONDERZOEKER

In onderzoeken als deze, waarbij er wordt geïnvesteerd in contacten en er langdurige relaties worden aangegaan met de geïnterviewden, dien je als onderzoeker altijd te balanceren tussen betrokkenheid en distantie. Afgezien van een neutrale vraagformulering en bewust gekozen periodes van afstand, is er gedurende dit onderzoek regelmatig gereflecteerd op de eigen rol.

Vier zaken speelden tijdens het veldwerk en de interviewfase een rol: de eigen politieke voorkeur, de dubbelrol van journalist én onderzoeker, de

ontdekking dat een potentiële geïnterviewde stage liep bij het blad waar ik op dat moment werkte, en mijn vrouw-zijn.

Gepolitiseerde omgeving

In een gepolitiseerde omgeving is het niet haalbaar om altijd een neutrale opstelling aan te nemen. Vanaf de eerste dag van het onderzoek tot en met het laatste gesprek waren geïnterviewden nieuwsgierig naar mijn politieke kleur. Zo wilden de Erkenbranders weten of de ‘rode pil’ al was geslikt.⁴³⁸ Anderen vroegen tijdens het interview hoe ik zelf over kwesties dacht, of wat ik stemde.

Voor zover mogelijk ben ik daar altijd open over geweest – waarbij steeds duidelijk is gemaakt dat ik niet dezelfde opvattingen heb. Ook heb ik desgevraagd laten weten als zwevende kiezer niet op de partijen te stemmen waar zij op stemmen (voornamelijk PVV en Forum voor Democratie). Gevraagd naar mijn favoriete politicus of mijn stem bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, heb ik naar waarheid geantwoord: Pieter Omtzigt van het CDA.

Dubbelrol

Gedurende het onderzoek vervulde ik een dubbelrol omdat ik tot eind 2018 ook als journalist bij *Elsevier Weekblad* werkte en na de interviewfase (2015-2018) als freelancer en later vast medewerker bij *Vrij Nederland*. Deze dubbelrol van journalist en onderzoeker was niet altijd gemakkelijk. Een journalist is gewend om tijdens interviews tegengas te geven en alle gegeven antwoorden ter discussie te stellen. Hoewel ik me nooit gehinderd voelde om kritische vragen te stellen, zou ik als journalist bijvoorbeeld veel harder hebben geïnterviewd bij bepaalde beweringen van geïnterviewden over bijvoorbeeld de Holocaust, zoals het ontkennen van het bestaan ervan.

Onder de geïnterviewden heerst een groot wantrouwen naar de media in het algemeen, waar *Elsevier Weekblad* ook onder valt. *Elsevier Weekblad* is een opinieblad waarvan de signatuur over het algemeen ‘rechts-conservatief’ te noemen is, en dat uitgesproken standpunten inneemt op het gebied van integratie,

438 De ‘rode pil’ is een verwijzing naar de speelfilm *The Matrix*. Hoofdpersoon Neo kan kiezen tussen een rode pil waardoor hij zal ontdekken dat hij in een schijnwerkelijkheid leeft. Of hij kan de blauwe pil nemen, waarbij er niets in zijn leven zal veranderen. De alt-right’ers in dit onderzoek vergeleken hun proces van politieke bewustwording met het slikken van de ‘rode pil’, waardoor ze anders zijn gaan kijken naar de maatschappij waarin ze leven.

immigratie en islam. Desalniettemin is de koers niet uniform. Zo is columnist Afshin Ellian wél een voorstander van een salafisme-verbod en is redacteur en columnist Gerry van der List juist een tegenstander van een dergelijke maatregel. De houding van de geïnterviewden ten aanzien van *Elsevier Weekblad* varieerde van ‘veel te links’ tot aan ‘het enige Nederlandse medium dat ik nog lees’.

Op basis van observaties en interviews heb ik in de periode 2015-2018 drie artikelen voor *Elsevier Weekblad* geschreven over de radicaal- en extreemrechtse beweging.⁴³⁹ Soms is hierbij gebruikgemaakt van interviews die in eerste instantie voor het proefschrift waren afgenomen. Wanneer dit het geval was, is vooraf toestemming gevraagd aan de geïnterviewden. Er zijn nimmer artikelen verschenen op verzoek van de geïnterviewden zelf. Een enkele keer kwam er een verzoek binnen om aandacht te schenken aan een bepaalde actie, maar hier is geen gehoor aan gegeven. Een uitnodiging voor een conferentie van het extreemrechtse studiegenootschap Erkenbrand in oktober 2017 is expliciet afgeslagen om niet de indruk te wekken dat er sprake was van een ‘bevriende journalist’-relatie. Tot slot is in 2018 ook een interview afgeslagen met een geïnterviewde die verdachte in een strafproces was en zijn verhaal in de media wilde doen. Uiteindelijk heeft deze geïnterviewde daarna besloten geen verdere media-aandacht op te zoeken.

In 2019 en 2020 heb ik als freelancer en later als ‘vast medewerker’ bijdragen geschreven voor *Vrij Nederland*. Deze stukken waren meer beschouwend van aard. Soms is hierbij een losse anekdote gebruikt van geïnterviewden, die (op twee na) bij het interview toestemming gaven voor zowel journalistiek gebruik als voor wetenschappelijk onderzoek. Twee geïnterviewden gaven apart toestemming voor een publicatie over hun uittreding dat in de zomer van 2020 werd gepubliceerd.⁴⁴⁰

Stagiair van Erkenbrand

Een van de verschenen artikelen in *Elsevier Weekblad* ging over Erkenbrand. Daags na publicatie ontdekte ik dat een van de nieuwe stagiairs op de webredactie (begonnen op 1 februari 2017) ook bij Erkenbrand zat. Ik heb geen bemoeienis

439 Sterkenburg, N. ‘Pro Patria stopt ermee’, in: *Elsevier*, 8 augustus 2015, Sterkenburg, N. ‘Dan ben ik maar een nazi’, in: *Elsevier*, 10 februari 2017, Sterkenburg, N. ‘Hoe extreem is Identitair Verzet?’, in: *Elsevier Weekblad*, 14 september 2017

440 Sterkenburg, N., ‘Liever foute vrienden dan helemaal geen vrienden’, in: *Vrij Nederland*, juli 2020

gehad met zijn aanstelling, maar zijn achtergrond wel direct bij mijn leidinggevende gemeld. Daarna zijn ook de hoofdredactie van *Elsevier Weekblad*, copromotor en promotor op de hoogte gesteld. Uiteindelijk nam de hoofdredactie van *Elsevier Weekblad* de beslissing dat hij zijn stage mocht afmaken.

Antifa

De meeste geïnterviewden kenden voorafgaand aan hun deelname mijn journalistieke werk niet, al hielp het wel dat de Antifa op 25 augustus 2015 naar aanleiding van een artikel over Pro Patria een blog aan de onderzoeker wijdde met als titel: ‘Laat Elsevier haar journalistieke verplichting nakomen’.⁴⁴¹ Mij werd een ‘weinig kritische houding’ en ‘politieke vooringenomenheid’ verweten, waarbij het argument was dat de antifascisten niet waren gebeld voor informatie: ‘Maar voor in de toekomst, beste journalisten, wij hebben expertise over extreemrechts en voorzien jullie graag van een stuk goed onderbouwde duiding. Neem gerust contact op.’ Het desbetreffende blog zoemde al gauw rond in radicaal- en extreemrechtse kringen en leidde er zelfs toe dat enkele twijfelaars alsnog toezegden.

Vrouw-zijn

Dan is er nog de kwestie van mijn vrouw-zijn. Ik kreeg hierdoor relatief makkelijk toegang tot een masculiene subcultuur die wordt gedomineerd door machogedrag. Daarnaast kreeg ik gedurende het onderzoek twee kinderen (een zoon in 2016 en een dochter in 2017), iets dat op veel goedkeuring kon rekenen bij een groot deel van de geïnterviewden. Enerzijds was dit omdat ze waarde hechten aan traditionele gezinswaarden, anderzijds omdat ze zich zorgen maakten over het voortbestaan van ‘het blanke ras’ en zij opgetogen waren over de gezinsuitbreiding (al vonden ze twee kinderen voor een mid-dertiger wat aan de magere kant).

Tot slot wil ik benadrukken dat ik me gedurende het onderzoek nimmer onveilig heb gevoeld. Gesprekken konden weleens stekelig worden, emoties liepen zo nu en dan hoog op en de geïnterviewden waren niet altijd blij met mijn aandacht

⁴⁴¹ <https://afanl.wordpress.com/2015/08/25/laat-elsevier-haar-journalistieke-verplichtingen-nakomen/> (geraadpleegd op 12 april 2018)

en ook zeker niet altijd blij met mijn media-optredens. Maar ik ben door geïnterviewden nimmer verbaal, fysiek of digitaal bedreigd. Wel heb ik digitaal de nodige hatelijke berichten en dreigementen gekregen van mensen die mijn onderzoek en mijn motieven in twijfel hebben getrokken.

5.9 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de onderzoeksmethode van dit proefschrift behandeld. Hoewel levensloopinterviews tekortkomingen hebben, blijken ze desondanks de beste manier om de beweegredenen van radicaal- en extreemrechtse activisten te onderzoeken. Ieder levensverhaal is uniek, maar er zijn wel bepaalde patronen zichtbaar aan de hand waarvan vijf verschillende routes van toetreding kunnen worden aangewezen en vormgegeven in een conceptueel dynamisch model. Als gezegd, dit is slechts indicatief – het zijn geen uitgewerkte profielen die terug zijn te voeren op veelvuldig getoetste hypothesen. Daarnaast is uiteengezet hoe de selectie van de interviewkandidaten tot stand kwam, hoe de interviews verliepen en hoe interviewdata zijn verwerkt. Ook is er gereflecteerd op de rol van de onderzoeker.

In de volgende hoofdstukken zal achtereenvolgens aandacht worden besteed aan de vijf verschillende routes die bij de geïnterviewden in dit onderzoek naar voren kwamen. Achtereenvolgens zullen de routes van toetreding van de Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers, Sociale Zoekers en Ideologische Zoekers worden besproken. De keuze om ook in dit onderzoek van ‘zoekers’ te spreken is ingegeven door eerder onderzoek van Feddes, Nickolson en Doosje, die in hun onderzoek naar radicaliserende individuen ook spraken van ‘zoekers’.⁴⁴²

